

<https://jacek.kwasniewski.org.pl>

Jacek Kwaśniewski

L. Visconti, Śmierć w Wenecji

L.T. Krieger, Wiek Adeline

I. Bergman, Siódma pieczęć

Rozpisanie twierdzenia, że
lęk przed śmiercią jest silnie kulturotwórczy
na siedemnaście bardziej szczegółowych składowych

luty 2026

Jacek Kwaśniewski

Rozpisanie twierdzenia, że lęk przed śmiercią jest silnie kulturotwórczy na siedemnaście bardziej szczegółowych składowych

* * *

Lęk przed śmiercią (trwoga wobec śmierci, strach egzystencjalny) to jedno z podstawowych i powszechnych doświadczeń egzystencjalnych człowieka. Od zarania dziejów świadomość własnej śmiertelności wywierała głęboki wpływ na jednostki i społeczeństwa, kształtując wierzenia, język, rytuały, ruchy społeczne oraz struktury instytucjonalne.

Lęk przed śmiercią inspirował filozofię, naukę, religię i teologię, politykę, literaturę, sztukę, muzykę. Mnogość wielkich dzieł, dokonań, wojen i podbojów zawdzięczamy chęci pokonania tego strachu, czy to siłą naszych argumentów czy przez chęć odciśnięcia swojej obecności w historii. Boimy się śmierci i ten lęk nas pobudza, dopinguje, zapładnia.

Człowiek ukształtowany przez kulturę osobowej autonomii odczuwa śmierć jako realną groźbę końca swojego niepowtarzalnego istnienia. To tłumaczy potrzebę szukania przez ludzkość odpowiedzi dających sens śmierci – czy to w misteriach religijnych, filozofiach, czy ostatecznie w wielkich religiach uniwersalnych. Tak oto duchowe przyswojenie sobie faktu śmierci staje się siłą kulturotwórczą.

Kultura mierzy się ze śmiercią. Musi ją obłąskawić. Wiedząc, że prędzej czy później śmierć nadejdzie, kultura dostarcza narzędzi, by ten lęk stłumić, zanegować, ujarzmić a przynajmniej znacząco osłabić. Narzędziem najstarszym i wciąż ważnym jest religia, ale są także inne: nieśmiertelności symboliczne, tabu śmierci, mechaniczna rutyna odsuwająca złowróżbne myśli, światopogląd, za którym możemy się ukryć, wysoki standard życia obniżający lęk poprzez podniesienie samooceny, codzienne wyparcie a od niedawna nadzieja w technologiach typu ammortality, obiecujących radykalne wydłużenie życia.

* * *

Literatura o śmierci i o lęku przed śmiercią jest bardzo obszerna. Chcę ustalić, co na ten temat napisano. Zadam literaturze szczegółowe pytania, jak badacze problemu widzą oddziaływanie lęku przed śmiercią na kulturę.

W realizacji tego zadania posłuży mi budowa agentaAI. To złożony system programistyczny. Wprowadzę do jego fragmentu, zwanego modelem embeddingowym, kilka, kilkanaście lub kilkadziesiąt tysięcy stron literatury przedmiotu oraz listę moich pytań. Będzie to wsad do zbudowania wielowymiarowej semantycznej przestrzeni wektorowej. Literatura oraz moje pytania zostaną zamienione 1536-wymiarowe wektory,

zwane embeddingami. Embedding jest cyfrową rekonstrukcją znaczenia (sensu). Teksty (moje pytania i literatura podzielona na tysiące fragmentów), które używają odmiennych słów, ale wyrażają podobne sensy, otrzymują współrzędne położone blisko siebie. Co umożliwi przypisanie pytaniom odpowiadających im tekstów.

Praca agentaAI toczy się dwoma torami. Tor pierwszy to zamiana tekstów literatury na embeddingi. Tor drugi to sformułowanie pod adresem literatury pytań, co do których będziemy przekonani, że pozwalają szeroko i wszechstronnie przeanalizować problem oddziaływania lęku przed śmiercią na kulturę. Następnie muszą być zamienione na postać cyfrową, czyli embeddingi, aby mogły zadziałać w modelu embeddingowym.

W następnym kroku inny element agentaAI, silnik wyszukiwania wektorowego (np. FAISS) powiąże zamienioną wcześniej na embeddingi listę pytań z literaturą wskazując jej fragmenty, które szczegółowo traktują o problemach zawartych w pytaniach.

* * *

W tym tekście zajmuję się sformułowaniem pytań do literatury przedmiotu, która dotyczy śmierci i lęku przed nią a problemem, który mnie interesuje jest oddziaływanie lęku przed śmiercią na kulturę.

Moja hipoteza badawcza brzmi, że lęk przed śmiercią jest silnie kulturotwórczy.

Aby sprawdzić, czy jest tak rzeczywiście, muszę zadać literaturze zestaw pytań, które obejmą możliwie pełne spektrum kultury: szeroko (różne obszary), głęboko (różne poziomy i mechanizmy) oraz wielostronnie (różne typy efektów i ścieżki oddziaływania). Taki korpus pytań „daje literaturze szansę”, by pokazała, czy i z jaką siłą (mocno, umiarkowanie lub słabo) lęk przed śmiercią ujawnia się jako czynnik kulturotwórczy - oraz gdzie ten wpływ jest najlepiej udokumentowany, a gdzie pozostaje hipotezą.

Jednocześnie pytania muszą być skonstruowane tak, by dopuszczały odpowiedzi negatywne i konkurencyjne: możliwość braku związku, wpływu pośredniego lub tego, że obserwowane zjawiska lepiej wyjaśniają inne czynniki.

Twierdzenie że lęk przed śmiercią (LPS) jest silnie kulturotwórczy jest rozpisane na kolejne trzy, coraz bardziej szczegółowe, grupy zagadnień.

Pierwsze uszczegółowienie pokazuje siedemnaście makro artefaktów kulturowych, na które w różny sposób oddziałuje LPS. Są to, przykładowo, 'konstrukty moralne i symboliczne', 'generalny rozwój nauki i szeregu dyscyplin wiedzy', czy 'instytucjonalizacja przekonań i praktyk'.

Drugie uszczegółowienie dzieli każdy z siedemnastu makro artefaktów na kilka (od dwóch do pięciu) bardziej precyzyjnie sformułowanych zagadnień. Przykładowo, makro artefakt 'konstrukty moralne i symboliczne' dzieli się na 'symbole i znaki kultury' oraz na

‘narracje i mity’. W sumie, z siedemnastu makro artefaktów powstaje pięćdziesiąt pięć takich zagadnień.

Trzecie uszczegółowienie jest opracowane z myślą o sztucznej inteligencji badającej literaturę przedmiotu poświęconą śmierci. Na tym etapie każde zagadnienie sformułowane w kroku drugim dzielone jest na kilka jeszcze bardziej szczegółowych twierdzeń, opracowanych według jednolitych zasad konstrukcji. Są to tak zwane rdzenie semantyczne. Przykładowo, zagadnienie ‘narracje i mity’ dzieli się na pięć rdzeni, w tym: „Lęk przed śmiercią inspiruje narracje kulturowe oswajające śmierć” i ‘Lęk przed śmiercią współkształtuje narracje osławiania śmierci przez bohaterstwo, ofiarę i poświęcenie’. Rdzenie semantycznych jest w sumie dwieście sześćdziesiąt pięć.

Pierwsze uszczegółowienie

Wróćmy do fazy pierwszego uszczegółowienia. Jak sformułowałem siedemnaście makro artefaktów powiązanych z lękiem przed śmiercią?

Ta wstępna mapa makro zjawisk kulturowych, na które oddziałują LPS powstała w oparciu o znane kryteria klasyfikacji kultury. Dla jasności, przez kulturę rozumiem wszystko, czego się nauczyliśmy od poprzednich pokoleń i aktualny obieg wzajemnych wpływów: nasze współczesne wkłady zasilają wspólny zasób, a równolegle przyjmujemy terażniejsze „dary” innych.

Pierwszym kryterium klasyfikującym jest ustalenie, jaką pracę kulturową, funkcję, wykonuje lęk przed śmiercią. To umożliwia rozróżnienie między innymi procesów generatywnych (tworzenie idei, symboli, mitów, rytuałów) i kompensacyjnych (wyparcie, tabuizacja, przerzucanie lęku). Każda z tych funkcji pokazuje artefakty jakie kultura uruchamia w reakcji na świadomość śmiertelności.

Drugim kryterium klasyfikującym jest określenie poziomów kultury, na które oddziałuje lęk przed śmiercią. Można między innymi wskazać poziom symboliczny (język, mity, narracje, sztuka) i społeczny (instytucje, obyczaje, rytuały, ruchy społeczne). Obszary / artefakty są tak wyodrębniane, aby pokazać pełne spektrum oddziaływania - od znaczeń i obrazów po organizację życia zbiorowego i konkretne formy techniczne.

Trzecim kryterium klasyfikującym są psychokulturowe mechanizmy przetwarzania lęku. Tu można między innymi wymienić mechanizm sublimacji (nauka, filozofia, technologia) czy transcendencji (pośmiertne trwanie, dziedziczenie). To kryterium pokazuje, że lęk przed śmiercią oddziałuje na obszary kultury odnoszące się do sensu i znaczeń, do różnorodnych działań, praktyk lub technologii.

Ostatnim jest kryterium historyczności: ponadczasowe i nowoczesne wzory reagowania na śmierć. Ten podział pozwala odróżnić to, co antropologicznie stałe, od tego, co jest specyficzne dla XX i XXI wieku.

W oparciu o te kryteria sformułowałem siedemnaście twierdzeń. Każde ma taką samą strukturę. Stwierdza, że LPS w ten czy inny sposób oddziałuje (sprzyja, przekształca, motywuje itd.) na pewien makro artefakt kulturowy (rytuały, praktyki, ruchy społeczne itd.).

Oto lista:

1. Lęk przed śmiercią sprzyja powstawaniu nowych idei, symboli lub mitów
2. Lęk przed śmiercią oddziałuje na instytucjonalizację przekonań i praktyk
3. Lęk przed śmiercią przekształcany jest w konstrukty moralne i symboliczne
4. Lęk przed śmiercią wytwarza lub modyfikuje rytuały
5. Lęk przed śmiercią poddaje kulturowej „obróbce” zjawisko śmierci w życiu codziennym
6. Lęk przed śmiercią kształtuje praktyki społeczne i obyczaje
7. Lęk przed śmiercią współwytacza tematy kultury symbolicznej i materialnej
8. Lęk przed śmiercią w XX i XXI wieku tworzy mechanizm przerzucania lęku na zewnątrz
9. Lęk przed śmiercią przekształca język i dyskurs publiczny
10. Lęk przed śmiercią w XX i XXI wieku istotnie wpływa na strategię walki ze śmiercią
11. Lęk przed śmiercią motywuje budowę form pośmiertnego trwania i dziedziczenia
12. Śmierć i lęk przed śmiercią są przetwarzane w spektakl, narzędzie kontroli lub produkt rynkowy
13. Lęk przed śmiercią aranżuje strategie zaprzeczenia, wyparcia i tabuizacji
14. Lęk przed śmiercią motywuje generalny rozwój nauki i wielu dyscyplin wiedzy
15. Lęk przed śmiercią generuje ruchy społeczne i zmiany historyczne
16. Lęk przed śmiercią inspiruje i stymuluje projekty technologiczne i cywilizacyjne
17. Lęk przed śmiercią zmienia normy moralne i sposoby myślenia o człowieku

Wyodrębnienie siedemnastu powyższych makro artefaktów kulturowych, na które oddziałuje lęk przed śmiercią i które pod jego wpływem ulegają transformacji, opiera się sygnalizowanych wcześniej kryteriach analitycznych. Przeanalizujmy je teraz dokładniej.

1. Kryterium funkcji kulturowej

Podstawowym kryterium jest obserwacja, *jaką pracę kulturową wykonuje lęk przed śmiercią* w danym obszarze. Umożliwia to rozróżnienie procesów:

- generatywnych (tworzenie idei, symboli, mitów, rytuałów)
[obszary 1, 3, 4, 7, 9]
- regulacyjnych (instytucjonalizacja, moralność, normy)
[obszary 2, 3, 9, 10, 12, 17]
- organizacyjnych (obyczaje, praktyki społeczne, dyskurs publiczny)
[obszary 5, 6, 9, 12, 15]
- kompensacyjnych (wyparcie, tabuizacja, przerzucanie lęku)
[obszary 5, 6, 8, 12, 13, 15]
- motywacyjnych (nauka, technologia, projekty cywilizacyjne)
[obszary 14, 16]
- transformacyjnych (zmiana języka, sztuki, pamięci zbiorowej)
[obszary 7, 9, 12, 17]

Każdy z obszarów/artefaktów został więc przypisany do innego typu funkcji, jakie kultura uruchamia w reakcji na świadomość śmiertelności.

2. Kryterium poziomu kultury: symboliczny – społeczny – materialny

Drugą osią klasyfikacji jest podział na trzy warstwy bytu kulturowego:

- symboliczną (język, mity, narracje, sztuka)
[obszary 1, 3, 7, 9, 12, 13, 17]
- społeczną (instytucje, obyczaje, rytuały, ruchy społeczne)
[obszary 2, 4, 5, 6, 8, 11, 15]
- materialną/techniczną (praktyki funeralne, artefakty pamięci, technologie zwalczania śmierci, projekty przedłużania życia)
[obszary 7, 10, 10, 11, 14, 16]

Obszary/artefakty są tak wyodrębnione, aby pokazać pełne spektrum transformacji — od znaczeń i obrazów po organizację życia zbiorowego i konkretne formy techniczne.

3. Kryterium mechanizmu psychokulturowego

Każdy obszar/artefakt odpowiada innemu mechanizmowi przetwarzania lęku:

- sublimacja (nauka, filozofia, technologia)
[obszary 1, 3, 7, 14, 16]
- symbolizacja (rytuały, narracje, ikonografia)
[obszary 1, 3, 4, 7, 9, 11]
- redukcja niepokoju (wyparcie, tabu, infantyilizacja)
[obszary 5, 6, 8, 11, 12, 13]

- transcendencia (pośmiertne trwanie, dziedziczenie)
[obszary 1, 11]
- kontrola i zarządzanie (instytucje, normy, strategie „walki ze śmiercią”)
[obszary 2, 10, 12, 14, 15, 17]
- komercjalizacja / zamiana na spektakl (rynek śmierci, media, popkultura)
[obszary 5, 7, 12]

To kryterium wyjaśnia, dlaczego niektóre obszary dotyczą sensu i znaczeń, a inne – działań, praktyk lub technologii.

4. Kryterium historyczności: ponadczasowe vs. nowoczesne wzory reagowania na śmierć

Ten podział uwzględnia różnice między:

- mechanizmami uniwersalnymi i obecnymi we wszystkich kulturach (rytuały, mity, konstrukty moralne)
[obszary 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17]
- mechanizmami właściwymi nowoczesności i późnej nowoczesności (przerzucanie lęku na zewnątrz, biopolityczne strategie walki, ammortality, technoprojekty nieśmiertelności, komercjalizacja śmierci, zaprzeczenie, wyparcie i tabuizacja)
[obszary 8, 10, 12, 13]

Pozwala to na odróżnienie tego, co antropologicznie stałe, od tego, co specyficzne dla XX i XXI wieku.